

BulgNJ

**Bulgarian
Numismatic
Journal**

МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА ŞDQMLK (ЦИДКИМИЛК), ЦАР НА ЛАПЕТОС (КИПЪР), В СВЕТЛИНАТА НА ЦАРСКАТА ИДЕОЛОГИЯ

МИГЛЕНА ДИМОВА

THE COINAGE OF ŞDQMLK (SIDKIMILK), KING
OF LAPETHOS (CYPRUS), IN THE LIGHT OF THE
ROYAL IDEOLOGY

MIGLENA DIMOVA

DOI: 10.5281/zenodo.17755612

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

<https://bulgnj.com>

ISSN: 2815-4827

Монетосеченето на ṢDQMLK (Цидкимилк), цар на Лапетос (Кипър), в светлината на царската идеология*

Миглена ДИМОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
miglenasd78@gmail.com
ORCID: 0009-0004-0902-6829

THE COINAGE OF ṢDQMLK (SIDKIMILK), KING OF LAPETHOS (CYPRUS), IN THE LIGHT OF THE ROYAL IDEOLOGY

Miglena DIMOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”
miglenasd78@gmail.com
ORCID: 0009-0004-0902-6829

Abstract: The article examines the legend and iconography of Athena depicted on the coins of Sidqimilk, king of Lapethos. The formulaic inscription on these coins became a hallmark of the kings of Lapethos for a certain period, and a brief survey of the royal lineage is included. The royal legend may have influenced similar inscriptions on the coins of Byblos, where comparable legends appear slightly later. One type of Sidqimilk’s coinage also introduces a notable iconographic innovation: the depiction of Athena with bovine features on the reverse. Unlike earlier readings this article argues that the image represents a hybridised deity, merging attributes of a local Cypriot goddess, the Greek Athena, the Phoenician Astarte, and Near Eastern goddesses, as could be concluded by certain written sources when compared with the representation of Athena. This syncretic imagery finds visual parallels in a few Near Eastern figurines, yet most precisely in a particular Punic image, suggesting that such divine representations circulated throughout the Phoenician-Punic world and were locally adapted through processes of hybridity. This syncretism is interpreted in the light of royal ideology, reflecting the fusion of Cypriot and Phoenician symbols of kingship through processes of cultural translation, adaptation, and ‘transliteration’ into the local royal vocabulary.

Keywords: Lapethos, Cyprus, Byblos, Phoenicia, Coinage, Sidkimilk.

След кризата в Източното Средиземноморие в края на късната бронзова епоха Кипър се превръща в място на среща на различни културни традиции: автохтонно население, микенски гърци и финикийци, при което ахейският компонент, поне езиково, става преобладаващ. В началото на ранния кипърски архаичен период през VIII в. пр. Хр. няколко

* Част от работата и някои заключения, представени в настоящата статия, са резултат от проучване, проведено в рамките на стипендиантска програма „Сасакава“ за докторанти към СУ „Св. Климент Охридски“, 2024–2025 г.

IV в. пр. Хр. (Destrooper 2011, 410–11, бел. 11; Markou 2015).

Царете на Лапетос

Монетосеченето на Лапетос е едно от ранните на острова, както може да се допусне от присъствието на негови емисии в съкровищните находки, като например от Ападаната в Персеполис (IGCH 1789, от 511–500 г. пр. Хр.).⁷ За съжаление, повечето от тези екземпляри са анепиграфни или нечетливи (Destrooper-Georgiades 1987; Kagan 1994; Destrooper-Georgiades 2011, 411).

Първият сигурно засвидетелстван цар е DMNKS/DMNWKS (Demonicus, Демоник), който управлява около 500 г. пр. Хр. Той е познат от монетните си типове, които представят на аверса и реверса глава на Атина (Kraay 1976, 303; Destrooper-Georgiades 1995, 163; Destrooper 2011, 415–416; Markou 2015; Cannavò 2021, 143, 146). Името на царя, макар и изписано с финикийски букви DMNKS/DMNWKS, вероятно е гръцкото Δεμώνικος или Δαμῶναξ/Δημῶναξ. На реверса на неговите монети надписът гласи: LM[LK] DMNKS, т.е. „на цар Демоник“, където буквата M се приема за абривиатура на MLK, т.е. „цар“ на финикийски език. В някои от легендите името му е предадено като DMNWKS, което предполага че *вав* -W- предава гръцката омега, т.е. служи за *mater lectionis*, „майка на четенето“ (Masson, Sznycer 1972, 98, Pl. XI, 1). Отделно към името е добавен притежателният предлог L- на финикийски, в значение „на/принадлежи на ...“, който сам по себе си не е необходим, тъй като самото изписване на името на владетеля по монетите ясно указва на кого принадлежат.

Хронологически след монетосеченето от името на Демоник следват анепиграфни монети с глава на Афродита на аверса и глава на Атина с коринтски шлем на реверса, открити в съкровището от Ларнака от 479 г. пр. Хр. (IGCH 1272; Kraay 1976, 303).

Тази серия е последвана от монетосеченето на B'LZKR (Баалзакор), чието име означава „Баал помни“. Той управлява през първата половина на V в. пр. Хр. Неговите монети представят на аверса глава на Атина, обърната надясно, с атически шлем, а на реверса – глава на Атина, обърната наляво, с коринтски шлем с гребен, в зрънчест вдлъбнат квадрат и легенда изписана на финикийски LMLK B'LZKR, означаващо „(принадлежи) на цар Баалзакор“ (Destrooper 2011, 415; Panayotou-Triantaphyllopoulou 2013, 134; Markou 2015).

След него на трона на Лапетос е засвидетелстван цар ŠDQMLK (Sidqmelek, Цидкимилк/Цидкимелек),⁸ чието име означава „Праведен е царят“. Неговото управление датира към средата на V в. пр. Хр. Той използва типове, които се отличават от тези на неговите предшественици (Destrooper-Georgiades 1984, 144–48; Panayotou-Triantaphyllopoulou 2013, 138).

На аверса е представена глава на Атина в профил наляво, с коринтски шлем с гребен, под гребена на шлема на финикийски е изписано LPŠ или LMLK LPŠ около главата. На реверса главата на Атина е изобразена фронтално, с шлем с набузници, от двете страни на калота – грива, бичи рога и уши, надписът на финикийски LŠDQ/MLK е разположен от двете страни на лицето (**фиг. 1**). Пълното разгърнато четене на този надпис трябва да гласи LŠDQMLK MLK LPŠ, т.е. „(принадлежи) на Цидкимилк, цар на Лапетос“.

представените на аукционни монети.

⁷ Това съкровище е ритуално депозирано в основавите при издигането на Ападаната в Персеполис.

⁸ В англоезичната историография финикийската буква Š (цаде) се предава със „S“, но тъй като на български език има съответстващ звук името на владетеля е удачно да се транслитерира с консонанта „Ц“ – Цидкимилк/Цидкимелек.

Masson, Sznycer 1972, 100, Pl. XI, 8–9).

След Демоник II на престола на Лапетос е засвидетелстван BRKŠMŠ (Барикшамаш, ок. 350/340 г. пр. Хр.), чието име означава „Шамаш благослови“. Той е споменат в надпис от Ларнака-тис-Лапету (Larnaka-tis-Lapethou 3, вж. Steele 2013),¹² който всъщност допринеся за атрибутирането на монети с легенда BR с финикийски букви на него (Robinson 1948, 65; Panayotou-Triantaphyllopoulou 2013, 136).

DMNKS III (Демоник III, ок. 331–329 г. пр. Хр.) наследява Барикшамаш. Вероятно той пръв сред царете на Лапетос започва да използва гръцка азбука. Неговата легенда BA ΔH се интерпретира като съкращение на βασιλέως Δημονίκου, т. е. „(монета) на цар Демоник“. В допълнение към тази езикова иновация, той приема и по-лекия родоски или хиоски тегловен стандарт, като същевременно запазва същите типове монети, използвани от неговите предшественици: изправена Атина с копие и щит / Херакъл в ход надясно (Markou 2015).

Причината за промяната на тегловния стандарт от кипърския към по-лекия родоски / хиоски и замяната на финикийската писменост с гръцката азбука към края на IV в. пр. Хр. остава неясна (Destrooper-Georgiades 1995, 163). Все пак това не е изолирано явление на острова: редица кипърски царства преминават към по-лекия стандарт за златните си емисии, но някои, като Лапетос и Аматус, го използват за сребърното си монетосечене. Гръцката азбука е въведена в надписите на монетните емисии от владетеля на Саламин, Евагор I,¹³ който я използва редом с кипърския силабар, най-вероятно по политически причини (Markou 2015).

Последният известен владетел на Лапетос, Праксип (Πράξιππος, ок. 330–312 г. пр. Хр.), използва само гръцка азбука за своите легенди. Той въвежда и бронзово монетосечене, както и нов тип: Аполон на аверса, надпис на гръцки зад тила на бога ΠΡ; кратер на реверса, надпис на гръцки ΒΑ надолу, под дясната дръжка на съда, т.е. βασιλέως Πράξιππος – „на басилевса Праксип“. Той е споменат от Диодор (Diod. 19.79.4) в контекста на борбите между диадохите Птолемей и Селевк за властта над острова. В крайна сметка те завършват с победата на Птолемей I Сотер, утвърждаването на неговата власт над Кипър и премахването на всички кипърски царства (Destrooper-Georgiades 1995, 163; Markou 2015).

Както се вижда от този кратък преглед, на престола на царство Лапетос се редуват царе, чиито имена принадлежат както на гръцката, така и на финикийската ономастична традиция. Дали обаче произходът или културната принадлежност на онези с елински наименования е гръцка, или финикийска, остава неясно. Към настоящия момент според данните от надписи-биллингва се установява, че финикийците на острова, подобно на други места в елинския свят (Атина, Тесалия, остров Родос и др.), в гръкоговоряща среда често използват гръцки имена, прилагайки различни стратегии: превеждат имената си буквално на гръцки, употребяват фонетично сходни форми или прибъгват до други гръцки названия, винаги склонени според правилата на старогръцкия език (Gjerstad 1979, 242, 247, 251; Panayotou-Triantaphyllopoulou 2013; Steele 2013, 216–18). Обратното явление – кипърци или гърци да използват финикийски имена – все още не е засвидетелствано (срв. с Panayotou-Triantaphyllopoulou 2009).

Така към момента не може да се каже със сигурност дали владетелите с финикийски и гръцки имена принадлежат на една и съща династия.¹⁴ Въпреки това ономастичните

¹² В научната литература надписите от Ларнака-тис-Лапету се номерират като 1, 2 и 3, по реда на откриването им. Понякога се изписва и само като LL и съответната арабска или римска цифра, според изискванията на издателя.

¹³ Гръцката азбука влиза в употреба на острова спорадично още през VI в. пр. Хр. Най-ранната ѝ употреба е засвидетелствана в царство Аматус (Aupert 2003).

¹⁴ Според Е. Йерстад всички царе на Лапетос принадлежат на една и съща династия, а появата на гръцки имена той обяснява с практиката, засвидетелствана в двуезичните надписи от Тамасос и други центрове, според която царските или административни финикийски служители използват

данни и засвидетелстваната практика за адаптиране на гръцки имена в чужда културна среда дават основание да се приеме, че царете на Лапетос вероятно принадлежат към или са тясно свързани с финикийската културна традиция. Любопитно е, че надписите и писмеността, както и иконографията на монетите остават почти непроменени от началото на монетосеченето през VI в. пр. Хр. до към последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Cannavò 2021, 147). Сред тези устойчиви характеристики се откроява легендата, включваща името на царя, титулатурата и името на царството – рядък случай за Кипър (Masson, Sznyser 1972, 100; Destrooper 2011, 413; Markou 2015).

Легендата $L\text{\textasciix}DQMLK\ MLK\ LP\check{S}$

Легендата на Цидкимилк – L- + ЛИ (=лично име) + MLK + [име на царство], е сходна с надписи, открити върху монетни емисии на Библос, в употреба от последната четвърт на V до IV в. пр. Хр. Те следват почти идентичен модел, но при тях липсва притежателният предлог L-. Вместо това, върху библоските монети надписът е организиран по следната формула: ЛИ + MLK + [име на царството], подобно на една от легендите на Демоник II (срв. DMNKS MLK LPŠ).

Случаят с Библос е сам по себе си изключителен сред финикийските градове-царства. Надписите върху неговите монети са най-дълги и съдържателни в сравнение с останалите финикийски държави (Destrooper-Georgiades 1995, 151; Elayi, Elayi 2014, 5). Най-ранното свидетелство за подобен надпис върху монети на Библос е от времето на управление на цар Елпаал – 'LP'L / MLK GBL, „(на) Елпаал, цар на Библос“ – датирано към последната четвърт на V в. пр. Хр. (Elayi, Elayi 2014, 10, IV.1.1.: 182 R, 184 R). Той е свален от власт от 'ZB'L (ок. 400–376 г. пр. Хр.), син на жреца Палтиба'ал, който основава нова династия, но запазва същата формула: 'ZB'L MLK GBL (Elayi, Elayi 2014, 10, IV.2.1.: 268 R, 275 R, 289 R, 310 R, 337 R, 466 R; IV.2.2.: 731 R), вероятно, за да легитимира своята власт.

Неговите наследници продължават традицията: 'WRMLK MLK GBL (Уримилк) или 'DRMLK MLK GBL (Аддримилк, ок. 348–334/3 г. пр. Хр.)¹⁵ (Elayi, Elayi 2014, 10, IV.3.1.: 793 R, 818 R, 828 R), а по-късно и 'YN'L MLK GBL (Айнел, 333 г. пр. Хр.) (Elayi, Elayi 2014, 10, IV.4.1.: 887 R, 929 R, 943 R, 953 R, 988 R).

Въпреки че в тези надписи липсва предлогът L-, те са безспорен израз на суверенна власт и принадлежност (Elayi, Elayi 2014, 14–15, 17, 109).

Надписите върху библоските монети повдигат въпроса дали легендите на владетелите на Лапетос – появяващи се за първи път в средата на V в. пр. Хр. – не са повлияли тези на Библос, засвидетелствани в последната четвърт на същия век.

На този етап не може да се направи категорично заключение, но тесните връзки между Лапетос и Библос са добре засвидетелствани в епиграфския материал: култът на LGBL ŠB[LP]Š, „боговете на Гебал/Библос, които са в Лапетос“ (Larnaka-tis-Lapethou 3; Steele 2013, 190–191), както и някои езикови особености на финикийския диалект, характерен за Библос, като суфикса за притежание вав -W, за 3 л. ед.ч. м.р. (Larnaca-tis-Lapethou 2=KA/43), който в стандартния финикийски е йод -Y.

Следвайки предположението на Ж. Елай и А. Елай (Elayi, Elayi 2014, 98), че началото

гръцки имена в гръкоговоряща среда. Изследователят определя династията като „персофилска“, установена от персийската администрация по време на Йонийското въстание през 499 г. пр. Хр. – събитие, което приблизително съвпада с началото на монетосеченето в Лапетос, около 500 г. пр. Хр. (Gjerstad 1979, 242, 247, 251).

Подобно становище изразява и А. Панайоту-Триантафилупулу (Panayotou-Triantaphyllopoulou 2006, 74), според която по време на персийския период, започващ около 545 г. пр. Хр. на острова, финикийците разширяват своята власт и над Лапетос, наред с добре засвидетелстваните случаи на анексирането на царство Идалион и купуването на царство Тамасос от Китион (Ath. 4.63 р. 167C–D = Duris F. N. G. I.322), както и узурпирането на саламинския трон (Isoc. 9.19–26).

¹⁵ Към настоящия момент няма консенсус как точно трябва да се чете името 'WRMLK или 'DRMLK.

на монетосеченето в Библос може да е повлияно от Лапетос, с който финикийският град поддържа тесни връзки, може да се допусне и подобно влияние и върху финикийските легенди.

Атина с бичи рога

Образът на богиня Атина върху реверса на монетите на Цидкимилк е представен фронтално, статично и сковано, със силно стилизирано лице и масивни черти, изработен в нисък релеф – характеристики, типични за архаичните изображения. И ако рогата в образа могат да бъдат поставени под въпрос, то ушите несъмнено са бичи и напомнят на хаторическите, което прави разпознаването на богинята като Атина с бичи рога основателно (фиг. 1).

К. Краай (Kraay 1976, 308) определя шлема на Атина от реверса като „странен“, а Дж. Робинсън (Robinson 1948, 61) отбелязва, че изображението няма атински характеристики. Според Дж. Кейган (Kagan 1994, 46) изображението е много специфично и по стил принадлежи на източната традиция. Образът на Атина от реверса се приема за репрезентация на местната богиня с войнствени черти и с „бичи характеристики“ (Destrooper 2011, 413),¹⁶ но без повече конкретика в аргументацията защо трябва да се смята така.

За разлика от тези по-ранни тълкувания, представени накратко по-горе, в настоящото изследване се предлага интерпретация, според която зад образа на Атина с бичи рога се „крие“ синкретичен образ между кипърската богиня, гръцката Атина, финикийската Астарта и близкоизточни богини като Хатор и Анат. Въпреки че няма категорично свидетелство – писмено или изобразително – за подобен характер на кипърската богиня, находките на бичи и биволски черепа, открити в няколко светилища в Кипър позволяват да се мисли в тази насока. Такива произхождат още от късната бронзова епоха – от светилището на „Бога на слитъка“ в Енкоми (XIII в. пр. Хр.), от Китион-Катари от XII в. пр. Хр., когато ахейците мигрират на острова, както и отново от Китион-Катари, но след прекъсване от около 150 години, когато финикийците се заселват в града (850–725 г. пр. Хр.) и го преустройват, като посвещават храм I в комплекса на своята богиня Астарта (Karageorghis V. 1976, 95–109; Karageorghis J. 2005, 128, 139). Откритите черепа в храма на финикийската богиня не само са почистени, но и допълнително обработени, което е силен аргумент в полза на предположението, че са носени по време на ритуални церемонии. Според Ж. Карагеоргис е трудно да се установи функцията на бичите черепа-маски в култа на Астарта в Китион,¹⁷ но тя отбелязва, че разкриваните фигурки на маскирани жреци имат важно значение за ритуалите на Великата богиня в Аматус (Karageorghis J. 2005, 139). Такива пластики са открити и в царствата Пафос, Курион, в светилищата в Агия Ирени, Голги-Агиос Фотиос, както и в дн. Ормидия (Averett 2015).

Така естествено възниква и въпросът: възможно ли е зад този образ на местната богиня, синкретизирана с Атина, в чийто култ бикът заема важно място, да се „крият“ и някои божества на финикийската култура? Ясни свидетелства за такива преки културни взаимодействия между кипърската и финикийската култури са вече посоченото възприемане на гръцкото изписване на името на царя, употребата на финикийска писменост в царската канцелария, а евентуално и от находките от Китион-Катари.

Зад изображението на войнствената Атина върху монетите на Цидкимилк може да стои семитската богиня Анат. Тя е засвидетелствана като превод-означение на местно божество, почитано на Кипър още през II хил. пр. Хр. в писмо, изпратено от угаритски писар, пребиваващ на острова, до царя на Угарит (PRU. 8). По-късно, през I хил. пр. Хр.,

¹⁶ В BMC Cyprus 30-I, nos. 7-9 шлемът на богинята е сравнен с шлемовете на воители от Писидия, участващи в армията на Ксеркс (Hdt. 7. 76: ἐπὶ δὲ τῆσι κεφαλῆσι κράνεα χάλκεα· πρὸς δὲ τοῖσι κράνεσι ὤτά τε καὶ κέρεα προσηῖν βοδὸς χάλκεα, ἐπήσαν δὲ καὶ λόφοι·)

¹⁷ На територията на Финикия към момента фигурка с бича маска е открита само в Сидон, VII в. пр. Хр. (Averett 2015, 20, бел. 97).

тази идентификация отново се повтаря: в царство Идалион богинята е разпозната като войнствената Анат в посвещение на финикийски език от VII в. пр. Хр.,¹⁸ а малко по-късно – през V в. пр. Хр. – и като Атина, чийто теменос на акропола, точно над двореца, е споменат в договора между царя на Идалион и гражданите на царството за възнаграждение на лекар, който е лекувал ранените при обсадата на дворцовия център от перси и китионци около 475 г. пр. Хр.¹⁹ Сходна организация на свещено пространство на богинята и на двореца се наблюдава и във Вуни (в царство Соли или Марион), и в Аматус, подобно на модела, познат от блискоизточните царски центрове, при които култовите сгради доминират топографски над дворцовите комплекси (срв. Угарит, Ебла, Алаалах). Паралелите в археологическите данни от Идалион и Вуни – царски посвещения, ограничен достъп до храма, елитни и воински дарове – подсказват местна култова традиция и богиня с ясно изразени защитни и войнствени функции, които намират близки паралели в блискоизточните традиции и представи за Анат. Така, богинята на Идалион, разпозната като Анат и Атина, а във Вуни само като Атина, възпроизвежда един модел на „войнствена богиня на кипърските царе“ (Vazemore 2009). Това функционално преплитане на гръцки и блискоизточни елементи в рамките на царски култов контекст може да се тълкува като процес на религиозен синкретизъм. Подобен извод може да се допусне и за Лапетос, въз основа на изображенията на Атина върху монети, както и от надпис от елинистическата епоха от Ларнака-тис-Лапету (*KAI* 42), където в гръцката част на надписа богинята е назована Атина, а във финикийската – Анат (Steele 2013, 208), което показва процес на религиозен синкретизъм между местната, блискоизточни, финикийски и гръцки традиции.²⁰

Бичите характеристики – рога и уши – в изображението на Атина върху монетите на Цидкимилк резонират с иконографските традиции от Близкия изток. Те са типични за египетската богиня Хатор, която в края на III и II хил. пр. Хр. е почитана в Библос, където е наричана „Господарката на Гебал (Библос)“²¹ – епитет, отразяващ нейния култ в града, по-късно преминал и във финикийската култура от I хил. пр. Хр. (Hollis 2009, 1, 5). Тази взаимовръзка между египетската и финикийската религиозна система подготвя основата за по-късни синкретични идентификации на женски божества, сред които Астарта заема централно място.

Допълнително свидетелство за този визуален синкретизъм се открива и в сведение на Филон от Библос, който съобщава, че финикийската богиня Астарта поставя глава на бик върху собствената си глава като царска инсигния: „ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου.“ (Eus. *Prep. Ev.* 1.10). Този извор дава възможно обяснение и на археологическите данни от храм I в Китион-Катари, както и на подобни ритуални практики, регистрирани на острова (Averett 2015), и вероятно показва наличие на сходни култови традиции между финикийците и кипърското население.

Изричното позоваване на бичите атрибути като божествени и царски инсигнии поставя нов въпрос: коя богиня всъщност е изобразена на монетите на Цидкимилк – Атина, както традиционно се приема, войнствена местна богиня с бичи характеристики, или едно синкретично божество като кипърската богиня–Атина–Анат–Хатор–Астарта, представено в смесена гръцка, кипърска и финикийска архаична стилистика?

Засвидетелстваните езикови, култови, иконографски и писмени сведения убедително

¹⁸ Бронзов връх на копие, Идалион, вероятно от светилището на Атина на върха на хълма Амбилери, VII в. пр. Хр. (Cabinet de Médailles, Bibliothèque Nationale de France, Paris, inv. Bronze. 2142).

¹⁹ Бронзова плочка, Идалион, вероятно от светилището на Атина на върха на хълма Амбилери, V в. пр. Хр. (Cabinet de Médailles, Bibliothèque Nationale de France, Paris, Inv. Bronze. 2297).

²⁰ Към настоящия момент името на богинята Анат освен в Кипър, не е засвидетелствано във финикийско-пуническия свят. Въпреки това то е регистрирано в теофорни имена в Картаген и Хадрумет (дн. Суза, Тунис) (Guzzo Amadasi 2007, 201).

²¹ По статуетка от времето на Пепи I (ок. 2332–2283 г. пр. Хр.) тя е описана като „Хатор, господарката на Дендера, която живее в Библос“, а в текстове от ковчези (Spell 61) и в документ от Кахун е наречена „Господарката на Библос“ (Hollis 2009, 1).

подкрепят хипотезата, че изображението на Атина върху реверса на монетите е повлияно и от финикийската религиозна традиция и иконография, предадени чрез артистичния речник на гръцката, кипърската и финикийската култура. Такъв синкретизъм е характерен за финикийците, които спомагат за преноса на редица смесени култове и практики в Средиземноморието (Demetriou 2023, 142).

Тази интерпретация намира допълнителна подкрепа в изображения на богини от Сирия и Ханаан, както и от пуническият свят. Такъв пример са женски фигурки от Сирия и Ханаан от II хил. пр. Хр., определяни като репрезентации на Анат, която, освен че носи рога на бялата корона хеджет на Горен Египет, е представена и в пълно бойно снаряжение,²² или Астартата с бичи рога на главата от Нахария (калъп за фигурки, т.нар. *"Astarte of the Horns"*, височина: 20,32 см, XVIII–XVI в. пр. Хр., Израел; Patai 1990, 57, Pl. IX).

Върху гърдите на броня, открита в пуническа гробница при Ксур ес-Саф (Ksour Es-sef), близо до Тунис, от края на III–II в. пр. Хр., е изобразена Минерва (римската Атина) (Musée du Bardo, Tunis),²³ представена с висок шлем с три гребена, но с орнитоморфни характеристики (възможно изображение на местно божество?), изработен в изключително пищен италиански елинистически стил. Въпреки очевидните различия в стилистиката и регионалните особености, изображенията на Атина и Минерва споделят общ изобразителен речник: фронтално представено лице, големи очи и подчертани устни, висок шлем с гребен, спускащ се от двете страни, и животински елементи – глава на лебед в централния гребен, и отстрани птичи крила, за разлика от бичите рога и уши на Атина от Лапетос; над главата на богинята – флорална гирлянда, завършваща с букрании, както и огърлица на шията (Merlin 1909, 134).

И ако за една от тези богини – Анат – може да се възрази, че не е пряко свързана с финикийската култура, макар да е индикативна за съществуването на подобни божествени образи в региона, чиито преки наследници са царствата, определяни от древните гърци като финикийски – Библос, Сидон, Тир и др., – то образът на Астартата с рога от Нахария и най-вече този на Минерва, свързан с пуническата култура и типологически паралел на фронталното изображение на Атина с бичи рога, показва точно обратното: подобни хибридни божествени образи са характерни за финикийско-пуническият свят, където местните религиозни символи често се съчетават с елементи от финикийската култура (срв. с „Господарката от Елче“ или с фигурки на богини от остров Ибиса). Финикийците са добре известни не само със своя религиозен, но и със своя художествен синкретизъм, понякога определян като еklektizm, проявяващ се в уменията им да адаптират и комбинират образи, атрибути и характеристики на божества теми от различни културни и артистични традиции.

Богинята на Кипър, божество на плодородието и изобилието, притежава защитни функции, които с времето се разпростират върху добива и производството на мед – дейност, засвидетелствана в редица светилища на острова през бронзовата и желязната епоха (Енкоми, Китион-Катари, Китион-Бамбула и др.) и така нейната природа става многофункционална. В качеството си на покровителка на най-ценния ресурс на острова, тя би могла да бъде разпозната в Хатор – богинята, която е почитана в мините на Синай и чийто образ е добре познат на острова още от късната бронзова епоха. През геометричния и архаичния период нейната иконография често се използва и в светски контекст, за да обслужва царската идеология (Satraki 2013, 134). Вероятно в аспекта си на покровителка и пазителка на благополучието и благосъстоянието на кипърските царства,

²² Богиня на войната, вероятно Анат, бронз (ок. 1550–1150 г. пр. Хр.), сирийско крайбрежие. Музей Лувър, инв. № АО 20160. На: *Louvre site des collections*, <https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010144875> [посетен на 23.10.2025]; и Musée du Louvre-Lens, *Femmes guerrières ! Une visite proposée par Nelly*, <https://www.louvre-lens.fr/mon-louvre-lens/femmes-guerrieres-une-visite-proposee-par-nelly/>, [посетен на 24.10.2025].

²³ http://www.bardomuseum.tn/index.php?option=com_content&view=article&id=82%3Acuiras-se-campanienne-en-bronze-dore&catid=43%3Alatine-romaine-&Itemid=74&lang=en, [посетен на 20.10.2025].

кипърската богиня придобива войнствени качества, което прави идентифицирането ѝ с Анат и съответно с Атина напълно естествено. Смесването ѝ с Астарта – богинята, която носи бичи рога като знак на своята божествена царственост, и която самите финикийци наричат Афродита: τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσιν (Филон от Библос в *Eus. Prep. Ev.* 1.10.33) – показва функционална близост между двете богини, а вероятно и сходен култ, който предполага нейното важно място в царската идеология на кипърските владетели, както и на финикийските, засвидетелствани на острова.

Царска идеология

Предпочитаните символи по монетите са тясно свързани с царската идеология, чиято изразност се реализира чрез мито-ритуалистични концепции, епични теми и знаци, адаптирани, за да мотивират, легитимират и визуализират царската власт и могъщество (Christodoulou 2016; Marazov 2018).

Тъй като не е запазено цялостно описание на царската идеология на кипърските царе, известна информация може да бъде извлечена от античните автори, от раннохристиянските отци, епиграфските паметници и от някои археологически данни от острова.²⁴

Благословен от боговете с богатство е автохтонният цар на Кипър – Кинирас (Hom. *Il.* 11. 20-25; Pind. *N.* 8) – обичан от Аполон и послушен жрец на Афродита (Pind. *P.* 2, 4). Раннохристиянският отец Климент Александрийски (Clem. *Al., Protr.* 2.13.4), в опита си да заклейми старите паганистични вярвания и ритуали, дава допълнителна и ценна информация. Според него Кинирас има връзка с жена, наречена Афродита, която прави своя наложница и желае да обожестви, като в нейна чест променя нощните оргии в дневни и разказва в какво се състоят.

„Οὐ γάρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης Κινύρας παραπείσαι ποτ' ἄν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαχλῶντα ὄργια ἐκ νυκτὸς ἡμέρα παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θείασαι πόρνην πολίτιδα“ (Clem. *Al., Protr.* 2.13.4)

В това сведение може да се види опитът на оца да свали от божествения пиедестал една от могъщите езически богини, както и да девалвира ритуала ἱερὸς γάμος изпълняван от царя.²⁵

В друг пасаж Климент Александрийски яростно отхвърля езическите култове към герои и почитането на гробове като прояви на идолопоклонство и невежество. Той споменава Кинирас и неговите наследници, Кинирадите, които са погребвани в светилището в Пафос:

„Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ α' τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκηδεῦσθαι“ (Clem. *Al., Protr.* 3.45.5-5)

Богочитанието на мъртви хора за светия отец е кощунство, но за историка на древността неговото сведение повдига въпроса дали след смъртта Кинирадите не са обожествявани, характерно за обществата от царски тип. Друга възможна интерпретация е дали не са получавали специфичен погребален ритуал, тъй като са били *хиерофанти* на

²⁴ Според П. Христову (Christodoulou 2016), царската идеология на кипърските владетели се изгражда чрез паметта за предците, героичните митове за основателите и публичните ритуали, както и чрез символични прояви на властта (напр. пиршества, инсигнии, архитектура), които подчертават върховенството на владетеля и неговата роля като обединител и представител на държавата в един многонационален и космополитен свят. В настоящата статия тези примери не се коментират, а се привличат някои нови и досега неразглеждани писмени сведения като тези на Климент Александрийски.

²⁵ Този разказ кореспондира със сведение у Овидий, макар и за друг владетел – също посочван като автохтонен цар на Кипър – Пигмалион, който се влюбва в статуя от слонова кост, изработена от самия него, молейки се на богинята Афродита, се стреми да ѝ вдъхне живот (Ov. *Met.* 10.242–299).

богинята.²⁶

От тези извори може да се заключи, че царската власт в Кипър има сакрален характер, а царете са жреци на Великата богиня – концепция, тясно свързана с божествения произход и легитимация на царската институция, характерна и за редица царства от Финикия, Близкия изток и Източносредиземноморския свят. Въпреки че липсват преки доказателства за жреческа функция на царете в останалите кипърски царства извън Пафос,²⁷ такава може да се предполага (Counts 2001, 158). За Идалион това може да се допусне от известната бронзова плочка от Идалион, в която богиня Атина е наречена „тази, която обгръща Идалион“ (Cabinet des Médailles, № 2297).

Появата на монументалната архитектура също представлява част от визуалната вербализация и манифестация на властта. Според Г. Папантониу (Papantoniou 2016) сакрализацията на царската мощ може да бъде „видяна“ в организацията на свещеното и светското пространство в някои кипърски царства, като Идалион, Аматус и Вуни – където над царския дворец се намира светилището на богинята, разположено обичайно на върха на хълм или акропола – особеност, характерна и за някои градове в Близкия изток (Hermary 2013, 95).

От VIII в. пр. Хр. нататък силата и могъществото на издигащите се кипърски владетели започват да стават все по-видими (Coldstream 1990, 58–59), вероятно в контекста на вече оформена царска идеология. В Саламин, на източния бряг на острова (дн. залив Фамагуста), са разкрити гробници, определяни като „царски“, с архитектура и елементи, близки както до сирийски, така и до микенски образци. В тях е открит изключително богат погребален инвентар – погребални коли, сервизи за пир, накити – изработени предимно в духа на блискоизточните художествени традиции, някои придружени от конски и човешки жертвоприношения, а други – покрити с могили (Karageorghis V. 1969, 17-8, 70-99, 152).

„Царски“ гробници, но градени с каменни блокове и с далеч по-изтънчена и сложна архитектура и декоративни елементи, със сходен погребален ритуал – като богати дарове и посичане на ездитни животни – са открити както в царство Тамасос (№ 5, двукамерна, и № 12 еднокамерна), така и в Китион (гробница „Лефкаритис“), датирани в периода VIII–VI в. пр. Хр. (Buchholz, Matthäus, Walcher 2002, 221–26, 228; Hadjisavvas 2014, 1–16).

За царство Лапетос, както бе посочено по-горе, няма запазени писмени или епиграфски сведения, както и археологически данни, свързани с царската идеология. В един от надписите от Ларнака-тис-Лапету (Larnaka-tis-Lapethou 3), от IV в. пр. Хр., посветителят, който изпълнява административната служба $\text{H}\Sigma\text{WY}$ ['] 'Š LLPŠ, т. е. „командир, който отговаря за Лапетос“ има и жречески функции, $\text{MQM}'\text{LM}$. Тази титла означава „този, който издига“ / „въздигащият божеството“ и препраща към описания от Йосиф Флавий ритуал $\epsilon\upsilon\epsilon\rho\iota\varsigma$ – „пробуждане“ – изпълняван в Тир, по време на който се чества възраждането на умирация и възкръсващия царски бог Мелкарт (J. App. 1.119; Zamora López 2018, 66-7).

Този пример от IV в. пр. Хр., от който може да се заключи, че посветителят вероятно принадлежи към царската администрация или дори към династията, след като заема важни държавни и сакрални постове, все пак не е достатъчно основание да се предполага, че и царете на Лапетос са изпълнявали жречески функции. Такова предположение обаче става възможно, ако се вземат предвид и финикийските данни.

Царската идеология на градовете-държави във Финикия е в значителна степен сходна с тази на Кипър. Царете на финикийските царства, като Библос и Тир, също имат жречески функции подобно на кипърските владетели. Така например цар Итобаал известява, че е жрец на Астартата (J. *Contra Ap.* 1.18.), а владетелите Ешмуназар и синът му Табнит се обявяват за жреци на „Господарката на Гебал (Библос)“ (KA1 13). От надписа върху

²⁶ За жреческите функции на царете на Пафос в Egetmeyer 2010, T.II, 594-2, 1= ICS 90, 2= ICS 91; 596, 1= ICS 234; 730, 4= ICS 4; 732-36, 1= ICS 6, 2= ICS 7, 8= ICS 16, 9= ICS 17.

²⁷ Жреческа функция изпълнява и династията на Тевкридите от царство Саламин, но в служба на Зевс.

саркофага на майката на Ешмуназар II, Амотастарт (KA/ 14), както и на майката на Табнит, Батноам (KA/ 11), става ясно, че и цариците-майки също имат свещени задължения към царските богини.

Някои от погребалните находки и надписи подсказват, че най-малкото елита и царете имат някакви представи, свързани с отвъдния свят. Саркофазите, върху които са изписани тези свидетелства, са оформени антропоморфно, а формулните слова положени върху тях, целят да защитят покоя на погребаните от натрапници. Засвидетелствани са и практики като покриване на части от лицето със златни пластини – например устата на Батноам (KA/ 11, р. 6) или полагаването на златна маска върху лицето (музей Лувър, инв. № АО 25065, инв. № АО 3988), което подсказва за промяна в статуса на погребания (Dimova, под печат).

Възможен специален статут, на обожествяване или хероизиране, може да се допусне и от споменаването на RP'M, *рефаими* (саркофага на Табнит=KA/ 13, р. 7, както и KA/ 14, 117), за които се смята, че представляват сенки на обожествени предшественици – царе или герои (Ruiz Cabrero 2021, 19-22).

В контекста на гореизложеното основателно може да се предположи, че и царете на Лапетос споделят идеология, сходна както на тази на кипърските, така и на финикийските владетели. В нея богинята с бичи характеристики гарантира властта на царя, като символизира божествената ѝ санкция. Тази идеология се изразява по различни начини, но винаги посредством ясна и разбираема за всички визуализация. В този смисъл иконографията върху монетите заема централно място в символния език на властта и изпълнява ясно изразени идеологически функции. Върху тези носители, чийто метал сам по себе си е знаков – в случая среброто, появата на образи, свързани с царската идеология, предполага те да бъдат част от легитимацията на властта на царя в лицето на Цидкимилк, вероятно за да гарантират божествената закрила и усвояването на властта, както и да бъдат разбираеми за различна публика – кипърска, гръцка, финикийска и блискоизточна.

Заклучение

Въз основа на представения анализ може да се заключи, че надписът върху монетите на Цидкимилк, комбиниращ името на владетеля, царската титла и името на царството, представлява устойчива формулна конструкция, която се утвърждава като белег на суверенитет и легитимност. Нейната сравнително ранна поява в Лапетос и близкото ѝ сходство с библоските легенди, в контекста на добре засвидетелстваните културни и религиозни връзки между двата центъра, подкрепят предположението за влияние и обща идеологическа рамка.

Като принос, изследването очертава изображението на Атина с бичи характеристики върху монетите на Цидкимилк като хибриден иконографски тип – не просто символна особеност, а нарочно осмислен израз на религиозно-политическа синкретизация, в която се преплитат кипърски, финикийски и гръцки елементи. В този образ се материализира взаимодействието между царската идеология и култа към Великата богиня, чиито атрибути – бичите рога и уши – визуализират връзката между божествената защита и царската власт. Така монетите на Цидкимилк могат да бъдат разглеждани като медиум на превод, адаптация и транслитерация на финикийски символи в кипърския политико-религиозен контекст.

Редом с тези заключения монетосеченето на Цидкимилк поставя и редица въпроси, които тепърва предстои да бъдат изяснени или доизяснени: за кого са предназначени дългите легенди и каква е тяхната идеологическа функция; какъв тип публика разпознава символиката на синкретичната Атина; и дали появата ѝ е свързана с някакви политически събития от средата на V в. пр. Хр., като присъединяването на Идалион от Озибаал, цар на Китион. Отговорът на тези въпроси би допринесъл за по-дълбоко разбиране на ролята на монетата на Цидкимилк като носител на властови послания, културна идентичност и ре-

лигиозна легитимация в многоезичния и мултикултурен свят на Кипър през класическата епоха.

Благодарности: Изказвам своите най-искрени благодарности на д-р Ан Деструпер-Георгиадес, специалист по монетосеченето на остров Кипър, с която имах възможността да дискутирам някои от изворите, мои интерпретации и аргументи; на д-р Джонатан Кейгън, който с готовност отговаряше на въпросите ми и споделяше свои наблюдения и подкрепи мои интерпретации; както и на куратора на нумизматичната колекция на Културната фондация на Кипърската банка, д-р Христодулос Хаджихристодулу, и на неговите колеги – за съдействието и отличните условия, които осигуриха за работа в музея на фондацията.

Bibliography

- Aupert, P., 2003 Le dépôt archaïque du rempart Nord d'Amathonte, II. Les premières inscriptions grecques alphabétiques d'Amathonte (Inscriptions d'Amathonte VI). *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 127, 1, 107–121.
- Averett, W. E., 2015. Masks and Ritual Performance on the Island of Cyprus. *American Journal of Archaeology*, January 2015, 3–45.
- Bazemore, B., 2009. The Warrior Goddess of the Kings: Cypriote Athena-Anat, in: *Medelhavsmuseet Focus on the Mediterranean 5: Proceedings of the International Conference "Finds and Results from the Swedish-Cyprus Expedition 1927-1931: A Gender Perspective"*. Medelhavsmuseet, 24–35.
- BMCCyprus = Hill, Fr. G., 1904. A Catalogue of Greek Coins in the British Museum. *Catalogue of the Greek Coins of Cyprus*. London.
- Buchholz, H.G., Matthäus, H., Walcher, K. 2002. The royal tombs of Tamassos. State of research and perspectives, in: *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*. Vol. 32. Hommage à Marguerite Yon. Actes du colloque international "Le temps des royaumes de Chypre, XIIIe -IVe s. av. J.-C." Lyon, 20-22 juin 2002, 219–242.
- Cannavò, A., 2021. Retour à Lapéthos: une mise au point historique et épigraphique, in: Chiarenza, N., D'Andrea, B., Orsingher, A. (Eds.), *LRBT Dall'archeologia all'epigrafia: studi in onore di Maria Giulia Amadasi Guzzo*, Turnhout, *Semitica et Classica. Supplementa*, 3, 139–158.
- Christodoulou, P., 2016. Royal Ideology in Archaic and Classical Cyprus. in the website: *Kyprios Character. History, Archaeology & Numismatics of Ancient Cyprus*: kyprioscharacter.eie.gr/en/t/A5 (accessed: 04/08/2023).
- Coldstream, N. 1990. Early Iron Age (Cypro-Geometric). The Rise of the Ancient Kingdoms, c. 1100-700 BC, in: Sir David Hunt (ed.), *Footprints in Cyprus, an Illustrated History*, Trigraph-London, 47–64.
- Counts, D., 2001. Prologomena to the study of Cypriote sculpture. *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Vol. 31, 129–181.
- Demetriou, D. 2023 *Phoenicians Among Others. Why Migrants Mattered in the Ancient Mediterranean*. Oxford University Press.
- Destrooper-Georgiades, A., 1984. Le trésor de Larnaca (IGCH 1272) réexaminé, Report of the Department of Antiquities, Cyprus, Nicosia, 140–161.
- Destrooper-Georgiades, A. 1987. Ta prota kypriaka nomismata, *Αρχαιολογία* 23/6/1987, 40–47.
- Destrooper-Georgiades, A. 1995. La numismatique partim Orient, in: V. Krings (ed.), *La civilisation phénicienne et punique. Manuel de recherche*. Leiden/New York/Köln, 148–65.
- Destrooper-Georgiades, A. 2004. Pouvoirs, sociétés et religions dans les monnayages chypriotes à l' époque perse". *Transeuphratène* 28, 77–89.
- Destrooper, A., 2011. New Light of Coinage of Lapethos, in: Demetriou, A. (ed.), *Proceedings of the IV International Cyprological Congress, Lefkossia 29 April – 3 May 2008*, Vol. I.1, Nicosia,

409–417.

Dimova, M., in preparation. Some Parallels Between Thrace and Phoenicia.

Egetmeyer, M., 2010. Le dialecte grec ancien de Chypre. Tome I: Grammaire. Tome II: Répertoire des inscriptions en syllabaire chyro-grec. Berlin/New York.

Elayi, J., Elayi G. A., 2014. A Monetary and Political History of the Phoenician City of Byblos in the Fifth and Fourth Centuries B.C.E. Penn State University Press, Eisenbrauns.

Gjerstad, E., 1979. The Phoenician Colonization and Expansion in Cyprus. Report of the Department of Antiquities, Cyprus. Nicosia, 230–254.

Gjerstad, E., Westholm, A., 1936. The Swedish Cyprus Expedition. Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931, Vol. II. Stockholm.

Guzzo Amadasi, M.G. 2007. Notes d'onomastique phénicienne à Kition, Hommage à Annie Caubet. Actes du colloque international "Chypre et la côte du Levant aux IIe et Ier millénaires", Paris, 14–16 juin 200. Centre d'Études Chypriotes, Cahier 37, 197–209.

Hadjisavvas, S., 2014. The Phoenician Period Necropolis of Kition. Vol. II. Nicosia.

Hermay, A., 2013 Building Power: Palaces and the Built Environment in Cyprus in the Archaic and Classical Periods. Bulletin of the American Society of Overseas Research 370, 83–101.

Hollis, S. T. 2009. Hathor and Isis in Byblos in the Second and First Millennia BCE. Journal of Ancient Egyptian Interconnections, Vol. 1:2, 1–8. <http://jaei.library.arizona.edu> (посетен на 06.10.2025).

ICS = Masson, O. 1983. Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté [Addenda: 393-406]. Réimpression augmentée [Addenda nova: 407-424], Paris.

KAI = Donner, H., Röllig, W. 2002. Kanaanäische und aramäische Inschriften, Band 1, 5th Edition. Wiesbaden.

Kagan, J., 1994. An Archaic Greek Coin Hoard from the Eastern Mediterranean and Early Cypriot Coinage. The Numismatic Chronicle, 154, 17–52.

Karageorghis, J., 2005. Kypris. The Aphrodite of Cyprus. Ancient Sources and Archaeological Evidence. Nicosia.

Karageorghis, V., 1969. Salamis; Recent Discoveries in Cyprus. New York.

Karageorghis V., 1976. Kition I: Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus. London.

Kraay, M. C., 1976. Archaic and Classical Greek Coins. University of California Press, Berkeley.

Marazov, I., 2018. Tzarska ideologia i izkustvo u trakite (in Bulgarian) http://www.thracefoundation.org/wp-content/uploads/2018/03/Marazov_Tzarska_ideologia_BG.pdf (посетен на: 05/05/2023).Markou, E., 2015. The Coinages of the Kings of Cyprus from the Archaic to the Early Hellenistic period, Kypros Character. History, Archaeology & Numismatics of Ancient Cyprus. Available at: kyrioscharacter.eie.gr/en/t/AU, (посетен на 19.10.2025).

Masson, O., Szynger, M., 1972. Recherches sur les Phéniciens à Chypre. Genève–Paris.

Merlin, A., 1909. Découverte d'une cuirasse italote près de Ksour-Es-Saf (Tunisie). Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot, 17 (2), 125–138.

Panayotou-Triantaphyllopoulou, A. 2006 Languages and Scripts in Ancient Cyprus, in: J. Chrysostomides, Ch. Dendrinou, Camberley (Surrey) (eds.) 'Sweet Land ...'. Lectures on the History and Culture of Cyprus. Porphyrogenitus, 2006, 61–75.

Panayotou-Triantaphyllopoulou A. 2009. Ελληνική ανθρωπωνυμία της αρχαίας Κύπρου, in Martínez Fernández, Á. (ed.), Estudios de Epigrafía Griega, La Laguna, 181-191.

Panayotou-Triantaphyllopoulou A. 2013. Η φοινικική ανθρωπωνυμία της αρχαίας Κύπρου, in: Demetrios Michaelides (ed.) Epigraphy, Numismatics, Prosopography and History of Ancient Cyprus. Papers in Honour of Ino Nicolaou, Uppsala: Åströms förlag, 129–157.

Patai, P., 1990. The Hebrew Goddess. Detroit.

- Papantoniou, G., 2016. Cypriot Ritual and Cult from the Bronze to the Iron Age: a Longue-durée Approach. *Journal of Greek Archaeology*, 1, 73–108.
- Robinson, E.S.G., 1948. Greek Coins Acquired by the British Museum 1938-1948. I. The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, 1948, 6th Series, Vol. 8, No. 1/2 (1948), 43–65.
- Ruiz Cabrero, L. A. 2021. Symbolism attached to the eggshells, in: The vital principle: ostrich eggshells in Ibiza. *Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. Ibiza, 17–28.
- Satraki, A., 2013. The Iconography of Basileis in Archaic and Classical Cyprus: Manifestations of Royal Power in the Visual Record. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 370 (November 2013), 123–144.
- Steele, P., 2013. *A Linguistic History of Ancient Cyprus: The Non-Greek Languages, and their Relations with Greek, c.1600–300 BC*. Cambridge.
- Stieglitz, R. R., 1985. Egypto-Phoenician motifs on early Cypriot coins, in: Papadopoulos, Th., Hadjistyllis, S. (Eds.), *Proceedings of the 2nd International Cyprological Conference, Nicosia, 20-25 April, 1982, Nicosia*, 273–277.
- Zamora López, J. A., 2018. The Miqim Elim Epigraphic Evidence for a Specialist in the Phoenician-Punic Cult. *Rivista Di Studi Fenici*, XLV 2017, 65–86.